

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Anny Goch-Murzyniec:
KSZTAŁCENIE RELIGIJNE JAKO ELEMENT KULTURY SZKOŁY.
STUDIUM PEDAGOGICZNE TRADYCJI EWANGELIKALNEJ
przygotowanej
pod kierunkiem ks. dr hab. Bogusława Milerskiego prof. ChAT

Przestrzeń procesów edukacyjnych ulega stałym przeobrażeniom, na które składają się szeroko rozumiane przemiany polityczno-ekonomiczne, społeczne, kulturowe, religijne. Ludzkie działanie nierzadko odbywa się w przestrzeni religijnej czy przynajmniej w kontekście religijnym. Ponadto problem religii został włączony w dyskusję nad współczesną formacją humanistyczną. Edukacja bowiem jako proces integralny, jest z jednej strony, czynnikiem kształtowania tożsamości człowieka, z drugiej zaś nieodzownym warunkiem twórczym jego naturalnego rozwoju. Kształcenie natomiast jest procesem i wynikiem duchowego formowania człowieka. W tym też kontekście przedmiotem badań w przedłożonej do oceny dysertacji jest **kształcenie religijne jako element kultury szkoły w niepublicznych placówkach oświatowych prowadzonych w tradycji ewangelikalnej – jednym z nurtów współczesnego protestantyzmu**. Przedmiot badań wynika także z zaangażowania Autorki w tworzenie oraz pracę tego typu szkół.

1. Struktura formalna pracy

Praca składa się ze Wstępu, pięciu rozdziałów, którym przypisana jest realizacja pięciu szczegółowych celów badawczych a także: Zakończenia i wniosków; Spisu: tabel, rysunków, fotografii, wywiadów; Dokumentów i aktów prawnych; Bibliografii oraz Załączników. Cała praca liczy 401 stron. Duża liczba źródeł (w tym także w języku angielskim) oraz literatury pomocniczej (całość na s. 353-384) skłania do podkreślenia rzetelności warsztatu mgr Anny Goch-Murzyniec. Ponadto w Bibliografii wyodrębniona została Netografia, podzielna na następujące części: dokumenty, publikacje oraz oficjalne strony internetowe szkół i organizacji.

W treści Wstępu (s. 8-19) zawarte zostały cztery szczegółowo omówione zagadnienia, a mianowicie: 0.1. Przedmiot badań; 0.2. Cele badań, struktura pracy i baza materiałowa; 0.3. Metody badawcze i grupa badana oraz 0.4. Stan badań dotyczących szkolnictwa ewangelikalnego w Polsce.

Kształcenie religijne zachodzi w całym życiu człowieka, w jego relacji do siebie samego, do Boga i świata. Religia obejmuje bowiem wszystkie wymiary ludzkiego życia, i to w zakresie wykraczającym poza granice czasu. Zatem strukturę recenzowanej pracy należy uznać za logicznie uzasadnioną. Jak słusznie zauważa Doktorantka „dysertacja wpisuje się w pola problemowe pedagogiki religii, pedagogiki szkolnej oraz teologii tradycji wyznaniowych. Nawiązanie do idei kultury szkoły, i to w specyficznie określonej tradycji religijno-kulturowej (...) wpisuje prezentowane analizy do współczesnej debaty dotyczącej kształcenia szkolnego w jego różnych aspektach i wymiarach” (s. 10).

2. Merytoryczna ocena pracy

Dysertacja – jak stwierdza mgr Anna Goch-Murzyniec – ma charakter głównie teoretyczny (rekonstrukcyjny i interpretacyjny), w ostatnim zaś rozdziale zostały zaprezentowane wyniki jakościowych badań empirycznych dotyczących kultury szkoły w wybranych pięciu placówkach oświatowych o proveniencji ewangelikalnej w trzech ośrodkach: Wrocławiu, Krakowie i Tomaszowie Mazowieckim (por. s. 12, 15). Podstawową metodą jakościowych badań empirycznych był wywiad narracyjny. Podczas badań wykorzystano także: analizę treści, analizę dokumentów oraz obserwację nieuczestniczącą. Głównym celem badawczym niniejszej rozprawy była „identyfikacja wyznaczników kultury szkoły w niepublicznych placówkach szkolnych odwołujących się do tradycji ewangelikalnej i w tym kontekście całościowe określenie specyfiki kształcenia religijnego w szkołach ewangelikalnych w Polsce” (s. 12). Odpowiedzi na pięć szczegółowych celów badawczych zostały zaprezentowane w pięciu kolejnych rozdziałach przedstawionej rozprawy doktorskiej.

Pedagogiczne, religijne i prawne uwarunkowania zinstytucjonalizowanej nauki religii zawarte zostały w rozdziale pierwszym zatytułowanym: „Kształcenie religijne, pojęcie, koncepcje i uwarunkowania”. Autorka zasadnie wyjaśnia zatem kluczowe pojęcie: kształcenie, a następnie ukazuje środowiska kształcenia religijnego; podstawy prawne nauczania religii; koncepcje i modele kształcenia religijnego oraz ewangelikalne podejście do kształcenia religijnego. W tym też kontekście istotne jest stwierdzenie, by kształcenie miało „całościowy charakter obejmujący kształcenie całego człowieka również w sferze duchowej” (s. 22). Szereg

koncepcji i prawnych uwarunkowań, które analizują i uzasadniają kształcenie religijne otwierają nowe horyzonty związane z kwestiami egzystencjalnymi, rozwojem osobowości, tożsamości czy kompetencji społeczno-kulturowych. Na tym tle rozważyć by należało – moim zdaniem – umieszczenie oddzielnego podrozdziału 1.6. *Postanowienia Deklaracji Praskiej*. Autorka stwierdza, że „Sygnatariusze Deklaracji zwrócili uwagę na konteksty żywotne w edukacji europejskiej” (s. 65), zatem czy *Postanowienia Deklaracji* nie powinny zostać omówione w: 1.3. *Podstawy kształcenia religijnego we współczesnym świecie*. Podobnie: 1.9 *Kwalifikacje, uprawnienia i obowiązki nauczyciela religii w Polsce* treściowo można zapisać w podrozdziale 1.8. zatytułowanym: *Warunki szkolnego nauczania religii w Polsce*. Wartym podkreślenia natomiast są przedstawione koncepcje kształcenia religijnego oraz ewangelikalne podejście do kształcenia religijnego.

Każda grupa czy instytucja ma swoją własną, unikalną wewnętrzną kulturę. Szkoła to nie tylko budynek, lekcje, a przede wszystkim bogata i złożona sieć zależności, relacji, norm, ról, motywów i jakości działań, która tworzy rzeczywiste środowisko nauczania – uczenia się. Szkoła ma przynależną jedynie sobie kulturę. Kultura szkoły to dynamizm aktywnie oddziałujący na jednostki i grupy, aktywnie kształtujący ich zachowania wewnątrz organizacji. Rekonstrukcja dyskursu oraz analizy z zakresu kultury szkoły, jej funkcji organizacyjnych i edukacyjnych przedstawione zostały w rozdziale drugim. Rozważania dotyczące *pojęcia kultury* stanowią podstawę do określenia szkoły jako organizacji oraz wyznaczników kultury szkoły i modelu kultury szkół chrześcijańskich. Przedmiotem rozprawy, jak stwierdza Autorka jest sposób rozumienia kultury „obejmującej całe spektrum zachowań ludzkich, myślenia, odczuwania i reagowania” (s. 91). Podkreślić jednak należy, że genetycznie fundamentem kultury jest biologiczna, psychiczna i duchowa (racjonalna) natura człowieka. Zatem we wszystkich dziedzinach ludzkiego życia integrującego fenomen kultury, a więc: w nauce, sztuce-technice, moralności i religii, jako punkt wyjściowy rozumienia samej kultury jawi się moment poznawczy, moment działania rozumu. Dlatego wszelka twórczość ubogaca samego człowieka – twórcę; wyzwala z niego specyficznie osobowe siły – poznania, miłości, wolności, poprzez które przekracza materię, ją organizuje i jakby poddaje ją prawom swego ducha. Mając zarysowane najogólniejsze rozumienie kultury na tle uwyraźnionej struktury bytu ludzkiego jako bytu osobowego, zdolnego do twórczego działania i pomnażania zasobów kultury ogólnoludzkiej, należy się przyjrzeć specyfice kultury chrześcijańskiej – szerzej na ten temat można sięgnąć do takich autorów jak: A. Bronk, M. A. Krąpiec, S. Kowalczyk czy też A. Rodziński. W świetle zarysowanego *pojęcia kultury* mgr Anna Goch-Murzyniec ukazuje wyznaczniki kultury szkoły oraz model kultury szkół chrześcijańskich. Przyjęta przez Autorkę

definicja kultury szkoły (s. 116) w pełni uzasadnia szczegółową charakterystykę wyznaczników (składników) kultury szkoły, którymi są: klimat, etos, atmosfera; funkcje kultury szkoły; język w kulturze szkoły; przywództwo w kulturze szkoły; wielość kultur szkolnych; ukryty program w kulturze szkoły oraz transmisje, transgresje i transformacje w kultury szkoły. Słusznie także podkreśla, że kultura szkoły chrześcijańskiej w dużej mierze odpowiada kulturze obecnej w innych szkołach, wyróżnia je jednak pewna specyfika w zakresie odwołania do wartości chrześcijańskich oraz treści biblijnych (por. s. 131-134).

Charakterystyka (nie: *rekonstrukcja* – por. s. 12) podstawowych wyznaczników historycznych, aksjologicznych i doktrynalnych tradycji ewangelikalnej stała się przedmiotem analiz w rozdziale trzecim. Doktorantka wychodząc od ukazania danych statystycznych dotyczących wspólnot ewangelikalnych, wyjaśnia i uzasadnia samo pojęcie ewangelikalizmu, jego podstawy dogmatyczne, historyczne początki współczesnego ewangelikalizmu, klasyfikację ewangelikalizmu pentakostalnego według Waltera J. Hollenwegera, by następnie przejść do ukazania okresów rozwoju myśli ewangelikalnej oraz ewangelikalnych organizacji aliansowych w Polsce. Słusznie stwierdza, iż pojęcia: ewangelikalizm i ewangelikalny należą do najmłodszych terminów polskiego słownika pojęć religijnych, natomiast poszukując odpowiedzi na pytanie czym jest ewangelikalizm odwołuje się do Davida Bebbingtona, który pojęcie to opisuje za pomocą czterech wyznaczników: „biblizm”, „krzyżocentryzm”, „konwertyzm” oraz „aktywizm” (por. s. 138-139). W tym też kontekście Autorka przedstawia rozwój myśli ewangelikalnej w Polsce a nie jak stwierdza na stronie 137: „dzieje chrześcijańskiej edukacji w Polsce”. Podobnie na s. 165, we wprowadzeniu do rozdziału czwartego dysertacji mgr Anna Goch-Murzyniec używa „edukacja chrześcijańska”, a na s. 13 w punkcie omawiającym *cele badań, strukturę pracy i bazę materiałową* stwierdza, iż: „czwartym celem szczegółowym o charakterze teoretycznym jest odtworzenie i prezentacja – z perspektywy historycznej – wybranych organizacji oświatowych opierających się na tradycji ewangelikalnej”.

Nauka Ojców Reformacji zarówno w ujęciu luterskim, jak i kalwińskim odegrała zasadniczą rolę w kształtowaniu się specyfiki teologicznej ewangelikalizmu. Wiele inicjatyw, projektów czy wydarzeń organizowanych jest wspólnie przez wyznania i wspólnoty oraz organizacje składające się z członków różnych kościołów ewangelikalnych. Sami chrześcijanie ewangelikalni coraz częściej w ramach m.in. własnych denominacji oraz interkonfesyjnych, krajowych i międzynarodowych aliansów angażują się w kwestie ekumeniczne, społeczne, polityczne czy kulturowe. Doktorantka prezentując zatem *protestancką troskę o edukację chrześcijan* (rozdział czwarty) omawia najpierw poglądy pedagogiczne Marcina Lutra, Johna

Wesleya, edukację protestancką, wybrane międzynarodowe, ewangelikalne organizacje wspierające edukację, szkolnictwo protestanckie na ziemiach polskich, wreszcie ewangelikalne organizacje edukacyjne w Polsce po roku 1989. Badania w tym zakresie wpisane zostały w kontekst tradycji reformacyjnej, przechodząc od perspektywy historycznej do współczesności. Szczególne znaczenie mają w tym kontekście analizy dotyczące współczesności, a mianowicie ewangelikalnych międzynarodowych organizacji wspierających edukację (por. tabela, s. 193-195) oraz organizacji edukacyjnych w Polsce po roku 1989 (por. tabela, s. 232-234). Zestawienie zawarte w tychże tabelach ukazuje troskę mającą na celu tworzenie i wspieranie edukacji uwzględniającej aspekt duchowego rozwoju dzieci i młodzieży. Zakres współpracy i działalności obejmuje szkoły różnego typu i etapu edukacyjnego. Nadmienić także należy, że rozwój ewangelikalnej oświaty w Polsce nie jest skupiony wokół jednego ośrodka a rozmieszczenie protestanckiej edukacji pokrywa się z historycznymi terenami byłych zaborów pruskiego i austriackiego oraz Królestwa Polskiego. Placówki mają charakter wyspowy, nie są ze sobą powiązane personalnie, ani też według przynależności wyznaniowej. Sięgnięcie do perspektyw historycznych oraz ukazanie działań współczesnych stało się także podstawą do sformułowania unikalnych cech prywatnych szkół ewangelikalnych.

Badania na temat kształcenia religijnego w kulturze szkoły funkcjonującej w tradycji ewangelikalnej mgr Anna Goch-Murzyniec przedstawia w rozdziale piątym dysertacji. Badania przeprowadzone zostały w szkołach podstawowych we Wrocławiu, Krakowie oraz Tomaszowie Mazowieckim. W nawiązaniu do wcześniejszych analiz dotyczących kultury szkoły, Doktorantka w tej części dysertacji skupia się na aspektach obejmujących: ideały założycielskie, symbole i zwyczaje szkolne, środowisko lokalne, powiązania z innymi instytucjami, zasady organizacji pracy. Zatem, w nawiązaniu do głównego celu badawczego rozprawy, wskazuje wyznaczniki kultury szkoły odwołujące się do tradycji ewangelikalnej a mianowicie: ewangelikalne zaplecze szkół; środowisko lokalne, symbole szkolne (np.: *odniesienia chrześcijańskie w nazwie i logo szkoły, plakaty z cytatami biblijnymi*), ideały założycielskie, treści religijne w dokumentach szkolnych, integracja treści biblijnych z podstawą kształcenia ogólnego, organizacja i warunki pracy, zwyczaje szkolne, współpraca. Drobną uwagę dotyczy określenia w punkcie 5.1.6. Wpływ na środowisko lokalne (s. 284) – moim zdaniem bardziej zasadnym byłoby użycie terminu: *Odziaływanie*. Ponadto analizuje: w jaki sposób odbywa się kształcenie religijne w szkołach, w jaki sposób udaje łączyć się treści programowe kształcenia ogólnego z treściami biblijnymi, jaką rolę pełni godzina biblijna i w jaki sposób jest nauczana. Szkoły ewangelikalne w Polsce wypracowały swoje własne sposoby realizacji godzin przeznaczonych na szkolny przedmiot – religia, w tym także warunki

współpracy z Kościołem katolickim w tej kwestii. Realizacją pomysłu na kształcenie religijne (por. s. 316-318), oparte na wartościach wynikających z Pisma Świętego, zgodnym z jednym wyznaczników ewangelikalizmu – biblizmem, jest umieszczenie w programach nauczania szkół utożsamiających się z ewangelikalnym nurtem chrześcijaństwa, dodatkowego przedmiotu, nazwanego godziną bądź lekcją biblijną. W tym zakresie istotne jest także powiązanie godziny biblijnej z pracą wychowawczą, zwrócenie uwagi na kwalifikacje nauczycieli lekcji biblijnych, opracowanie autorskich programów godziny biblijnej czy też poszukiwania nowych form przekazywania wiedzy związanej z nauczaniem przedmiotem. Ta część dysertacji opracowana została na podstawie dokumentacji szkół, przeprowadzonych wywiadów z przedstawicielami organu prowadzącego bądź nauczycielami danej szkoły – można w tym miejscu wskazać na szerszą potrzebę wypowiedzi ze strony rodziców (opiekunów) dzieci uczęszczających do tego typu szkół. Rodzice bowiem współpracują ze szkołą nie tylko w zakresie rozwiązywania trudności swoich dzieci, ale wykazują się także różnymi inicjatywami, czy też proponują konkretne działania mające na celu rozwój i doskonalenie pracy szkoły.

3. Wnioski i dyskusje

W konkluzji wszystkich analiz Autorka stwierdza, iż: „cenne było odkrycie pedagogicznej myśli ewangelikalnej, jej innowacyjności i siły, obecnej w pismach i praktyce autorów związanych z instytucjami naukowymi i badawczymi” (s. 335), a w tym kontekście warto także zwrócić uwagę na:

- 1) chrześcijańskie szkoły podstawowe we Wrocławiu, Krakowie i Tomaszowie Mazowieckim – co podkreśla mgr Anna Goch-Murzyniec – są zorientowane na całościowy rozwój wychowanków. „Czas poświęcony uczniowi i rodzicom przybiera formy zespołów multiprofesjonalnych. W kwestii rozwoju duchowego, w szkołach ewangelikalnych prowadzone jest nauczanie obowiązkowej dla wszystkich godziny biblijnej” (s. 336). Ponadto szkoły ewangelikalne wspierają edukację domową i są otwarte na uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych;
- 2) przedstawiona dysertacja zawiera treści, które są odpowiedzią na pojawienie się w przestrzeni społecznej tendencji negujących odniesienie religijne w edukacji. Wejście chrześcijaństwa, w tym także tradycji ewangelikalnej w poszczególne kultury, w kontekst społeczno-polityczny i w ogólny klimat życia, niosło za sobą również ukazanie się wielorakich odpowiedzi i prób rozwiązań powstających problemów. Tak też jest z

edukacją i wychowaniem, w różnych epokach istnienia chrześcijaństwa, w poszczególnych kulturach a także krajach. Szkoły ewangelikalne – jak stwierdza Doktorantka – oferują nie tylko nauczanie religii polegające na poznawaniu obrzędów kościelnych, ale również starają się wpływać na rozwój w wierze swoich uczniów, prowadzą do dojrzałości chrześcijańskiej stawiając w centralnym miejscu odniesienia do relacji osobistej z Bogiem;

- 3) przeprowadzone przez mgr Annę Goch-Murzyniec analizy prowadzą do stwierdzenia, że już sama nazwa szkoły wskazuje, jaką kulturę w niej znajdziemy. Kultura szkoły nie tylko stanowi istotny wyznacznik jakości instytucji, ale także w znacznej mierze determinuje postawy i zachowania uczestników procesu edukacyjnego. Kultura szkoły wyłania się z wizji organizacji, wartości, przekonań, jej misji. Ewangelikalny charakter szkoły przejawia się nie tylko w specyficznej edukacji, ale również w zaangażowanych w to dzieło osobach. W tym też kontekście można odwołać się do słów W. Brezinki, który podkreśla, że „bez oczywistych prawd religijno-światopoglądowych, etycznych i estetycznych nasze życie osobiste i społeczne byłoby bardziej chaotyczne niż obecne. (...) W interesie każdej społeczności leży troska o własne normatywne punkty orientacyjne oraz ich przekazanie następnym pokoleniom” (*Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 14-15).
- 4) wartym podkreślenia jest wskazana przez Doktorantkę potrzeba współpracy szkoły z rodzicami, innymi szkołami i Kościołami, organizacjami i stowarzyszeniami krajowymi (lokalnymi) i międzynarodowymi zajmującymi się statutowo rozwojem edukacji, Kuratorium Oświaty czy Poradniami Psychologiczno-Pedagogicznymi. Współpraca i jej jakość są podstawowym elementem gwarantującym skuteczną realizację procesu wychowawczego i edukacyjnego.

Rozprawa – jak stwierdza mgr Anna Goch-Murzyniec – jest próbą ukazania kształcenia religijnego w szkołach ewangelikalnych w Polsce i jego dwuaspektowego oddziaływania jako nauczanego przedmiotu i w zakresie szerszym, jako oddziaływania na kulturę szkoły (por. s. 334). Dysertacja stanowi istotne – z punktu widzenia naukowego oraz społeczno-edukacyjnego – opracowanie stanowiące niezaprzeczalny wkład Autorki w poszerzenie pól badawczych we współczesnych naukach społecznych, w tym przede wszystkim w pedagogice. Dysertacja jest spójna, logiczna, poszczególne jej fragmenty stanowią samodzielne całości i jednocześnie ich treść się dopełnia. Walorem ocenianej rozprawy, na który chciałbym zwrócić uwagę, jest zebrany i dobrze usystematyzowany materiał teoretyczny. Wartość poznawcza rozprawy

świadczy o jej wysokim poziomie naukowym. Aprobując i doceniając całość przemyśleń, postawione Doktorantce pytania, czy też sugestie mają charakter polemiczny i stanowią głos w dyskusji. Są one wyrazem subiektywnego spojrzenia recenzenta na ocenianą rozprawę. Doprecyzowanie wskazanych pojęć (terminów) może także sprzyjać dalszym dociekaniom i badaniom szkół ewangelikalnych (por. s. 339). Język rozprawy wypełnia kryteria stawiane tego rodzaju pracom – zdarzają się jednak niepoprawne zapisy nazwisk (np. s. 13 – powinno być Dernowskiej; s. 315 – powinno być: Pallotti), przeskok w tekście (np. s. 21, 138) czy też brak ujednolicenia zapisów w redakcji przypisów.

4. Konkluzja

Biorąc pod uwagę walory poznawcze i naukowe recenzowanej dysertacji, stwierdzam, że **rozprawa doktorska mgr Anny Goch-Murzyniec, zatytułowana *Kształcenie religijne jako element kultury szkoły. Studium pedagogiczne tradycji ewangelikalnej*, spełnia warunki określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1668 z późn. zm.). W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Stanisław Chrobak